S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 20 (2020), št. 3

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2020

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, † dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž,
dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič,
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Marijan Premović (Črna Gora / Montenegro),
dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnika, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Prevajanje / Translation:

Knjižni studio d.o.o.

Lektoriranje / Language-editing

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / Cover Design:

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / Printed by:

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvlčke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and 'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

Studia
historica
Slovenica

Kazalo / Contents

V spomin / In Memoriam

In Memoriam – prof. dr. Ivo Banac (1947–2020).....649

Članki in razprave / Papers and Essays

DARKO DAROVEC: **Prisege zvestobe istrskih mest v 12. stoletju**655
The oaths of fidelity of the Istrian towns in 12th Century

FILIP ČUČEK: **Delovanje Radoslava Razlaga v štajerskem deželnem zboru**.....689
Radoslav Razlag's activities in the Styrian Provincial Assembly

MOJCA ŠORN: **Spremembe v medčloveških odnosih v obdobju pomanjkanja in lakote (Ljubljana: 1914–1918)**.....713
Changes in interpersonal relationships during the period of shortage and hunger (Ljubljana: 1914–1918)

MAJA LUKANC: **Produkcija diplomatskega vedenja v jugoslovanski in poljski povojni diplomatski praksi (1945–1947)**.....735
Production of diplomatic knowledge in Yugoslav and Polish post-war diplomatic practice (1945–1947)

URŠKA LAMPE: **Kako je ujetništvo spremenilo družinsko življenje: primer deportirancev iz Julijske krajine v Jugoslavijo po drugi svetovni vojni**.....773
How captivity changed family life: the case of deportees from the Julian March to Yugoslavia after World War II

ANA ŠELA, DAVID HAZEMALI in TADEJA MELANŠEK: **Ustroj in delovanje slovenske tajne politične policije v drugi polovici šestdesetih let dvajsetega stoletja**.....811
The organisational structure of the State Security Service in the Slovenian Lands in the second half of the 1960s

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

- GORAZD BAJC, TADEJA MELANŠEK in DARKO FRIŠ: Uvod v zgodovino spremljanja britanske obveščevalne dejavnosti na Slovenskem – "samoevalvacije" slovenske Službe državne varnosti839
Introduction to the history of British intelligence activities surveillance on Slovenian soil – "self-evaluation" of the Slovenian State Security Service
- ANA ŠELA in DAVID HAZEMALI: Spremljanje slovenskih delavcev na začasnem delu in bivanju v Zvezni republiki Nemčiji v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja: prispevek k poznavanju zgodovine slovenske Službe državne varnosti879
The monitoring of Slovenian guest workers, who were temporarily living and working in the Federal Republic of Germany in the 1970s: a contribution on the history of the Slovenian State Security Service
- MARKO ZAJC: Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986921
The two summer scandals of critical thought. Tomaž Mastnak and Dimitrij Rupel, Slovenian critical intellectuals between the Yugoslav and Slovenian public in 1986
- POLONA TRATNIK: Pravljica: družbena resničnost in *mirabilis* – s posebnim ozirom na renesančne različice pravljice o Pepelki.....957
"Fairy" tale: social reality and mirabilis – with a particular regard to the renaissance variations of Cinderella tale

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts.....985

Uredniška navodila avtorjem / Editor's Instructions to Authors993

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica /

letnik / year 20 (2020)..... 1003

*Studia
Historica
Slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2020-19
1.01 Izvirni znanstveni članek

Delovanje Radoslava Razlaga v štajerskem deželnem zboru¹

Filip Čuček

Dr., višji znanstveni sodelavec
Inštitut za novejšo zgodovino
Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: filip.cucek@inz.si

Izvilleček:

Avtor v članku analizira delovanje spodnještajerskega poslanca Radoslava Razlaga v štajerskem deželnem zboru med leti 1865–1868, ko je mandat odložil. Če odmislimo nemškega konservativca Michaela Hermanna, ki se je pridružil slovenskemu taboru in slovenske "barve" zastopal vse od obnove ustavnega življenja v Avstriji, je slovenska stran šele leta 1865 dejansko osvojila svoj prvi mandat. Razlag je v deželnem zboru skupaj s Hermannom in kasneje z Josipom Vošnjakom odločno zastopal štajerske Slovence in zagovarjal federalistično ureditev Avstrije.

Ključne besede:

Radoslav Razlag, deželnozborski poslanci, Štajerska, Gradec, ustavna doba, nacionalizem, 60. leta, 70. leta

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 20 (2020), št. 3, str. 689–712, 67 cit., 3 slike

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Najvišje predstavniško telo, izvoljeno na neposrednih volitvah, je med leti 1861–1873 predstavljal deželni zbor. Deželnozborska volilna pravica je po obnovi ustavnega življenja v Avstriji temeljila na zastopstvu interesov (štiri kurije, med katerimi je bila kmečka kurija najslabše zastopana) in ni bila ne enaka in ne splošna. Privilegirani sta bili veleposestniška in trgovsko-obrtna kurija, ki sta volili nad četrtino vseh poslancev (za razliko od državnega zbora so deželni zbori vse do propada monarhije obdržali kurialni sistem). Deželnozborski poslanci so v tem času iz svoje srede volili državnozborske poslane, po letu 1873 pa so bili tudi ti izvoljeni neposredno.²

Ustavna doba je v Avstriji sprožila modernizacijo političnega in javnega prostora, hkrati pa postopoma pripeljala do odločilnega zasuka v smeri nacionalizma, ko se je bilo (sprva) meščanstvo že prisiljeno nacionalno opredeliti. Za razliko od Nemcev, ki so imeli zaradi obstoječega "nemškega" posestnega stanja³ lažje delo, so se morali Slovenci organizirati v mnogo težjih okoliščinah. Na Kranjskem je tedaj prevladovala zmerna konservativna struja z Janezom Bleiweisom na čelu, medtem ko je bila slovenska politika na Štajerskem bolj liberalno usmerjena. Konservativno naravnana slovenska politika na Koroškem je bila zaradi neugodne volilne geometrije v precej slabšem položaju. V Istri se je moralo slovensko prebivalstvo otresti italijanskega iredentizma, ki je bilo od srede 60-ih let stalnica istrske politike. Na Goriškem je bila struktura prebivalstva (razen v Gorici) bolj ali manj jasno določena po italijansko-slovenskem nacionalnem ključu. Onstran Mure je položaj slovensko govorečega prebivalstva vse bolj opredeljeval madžarski nacionalizem, podobno usodo pa so pod italijanskim asimilacijskim pritiskom doživljali tudi slovensko govoreči prebivalci beneški govorci slovenščine.⁴

¹ Članek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281: *Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državne proračuna / The authors acknowledge the financial support from the state budget by the Slovenian Research Agency (Programme No. P6-0281: *Conceptually-Political and Cultural Pluralism and Monism in 20th Century Slovenia*).

² Filip Čuček, *Svoji k svojim* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016), str. 52 (dalje: Čuček, *Svoji k svojim*).

³ Spodnještajersko nemško časopisje je od začetka 80-ih let poudarjalo, da so spodnještajerska mesta starodavna nemška mesta, Celjska *Deutsche Wacht* je denimo še najbolj ognjevitro zagovarjala navedeno stališče ("*Cilli ist eine urdeutsche Stadt*"), ki so ga utemeljili nemški kolonisti na ruševinah nemške Celeie in ki je vse do konca 70-ih let, ko naj bi se ob podpori vlade začela načrtna slovenizacija, obvarovalo svoj nemški karakter. Zato je list menil, da je potrebno braniti starodavno nemško posestno stanje ("*Besitzstand*"), saj da ne gre brez boja izgubljati pozicij ("*Grund und Boden*"), ki so jih priborili predniki. Toda spodnještajersko nemštvo se ni zavedalo gospodarskih in socialnih sprememb, ki so vzpodbudile "nezgodovinske narode", in videlo v krepitvi slovenske nacionalne ideje slovenizacijo nemškega prebivalstva (Janez Cvirn, *Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1988), str. 5).

⁴ Čuček, *Svoji k svojim*, str. 47.

Po desetletju absolutizma⁵ se je na Spodnjem Štajerskem ob slovenski stran(k)i (stranki v predmodernem smislu), ki si je prizadevala za jezikovno in nacionalno enakopravnost, na začetku 60-ih let oblikovala tudi nemška "ustavoverna" stran(ka), ki je težila k čim hitrejši obnovi političnih standardov iz let 1848–1849.⁶ Oblikovanje političnih taborov je obenem sprožilo tudi nacionalno diferenciacijo. Nacionalizem (sprva prisoten v ozkih intelektualnih krogih) se je postopoma, toda vztrajno, širil med prebivalstvom in ga ločeval po novem nacionalnem ključu. Opredeljevanje za nemštvo ali slovenstvo je bila sicer posledica zavezanosti določenim kulturnim vrednotam in političnim vizijam. Nemštvo (ustavoverci) se je definiralo kot sistem napredka in svobode, slovenstvo pa je postajalo sinonim za nazadnjaštvo, klerikalizem in ultramontanizem. V tem kontekstu se je velika večina spodnještajerskih meščanov opredelila za nemštvo in ne za slovenstvo. Na prve deželnozborske volitve leta 1861 se je slovenska stran še zelo slabo pripravila, kar je bilo predvsem posledica dolgega političnega mrtvila. Volilni boj in agitacija sta bila sicer živahna, toda slovenska politika je nastopila precej neorganizirano in nenačrtno, pri postavljanju kandidatov pa je vladala tudi precejšnja zmeda. Nacionalna nasprotja so bila še precej v "povojih" (v mariborski Kazini in Čitalnici so se npr. družili slovenski in nemški meščani),⁷ zato nacionalno vprašanje v predvolilnih bojih še ni bilo aktualno.⁸ Slovenska stran je (pogojno) dobila (od osmih možnih) le enega poslanca (ptujski nemški konservativec Michael Hermann), ki se je pridružil slovenskemu taboru; šele leta 1865 je slovenska stran z Radoslavom Razlagom v celjski kmečki kuriji osvojila nov (oziroma dejansko svoj prvi) mandat.⁹

Razlag (*1826, Radoslavci – †1880, Brežice) se je po končanem študiju prava na graški univerzi leta 1854 kot odvetniški koncipient zaposlil v odvetniški pisarni Moritza Kaiserfelda (po obnovi ustavnega življenja vodja štajerskih avtonomistov, deželni in državnozborski poslanec ter od leta 1871 štajerski

⁵ Prim. Karin Almasy, *Wie aus Marburgern 'Slowenen' und 'Deutsche' wurde. Ein Beispiel zur beginnenden nationalen Differenzierung in Zentraleuropa zwischen 1848 und 1861* (Graz: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark – Pavelhaus, 2014).

⁶ Več o spodnještajerskih Nemcih glej Janez Cvirn, *Trdnjavijski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor: Obzorja, 1997) (dalje: Cvirn, *Trdnjavijski trikotnik*). Prim. *Nemci in Maribor: stoletje preobratov 1846–1946*, katalog k razstavi, ur. Jerneja Ferlež (Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2012), str. 37 (dalje: *Nemci in Maribor*).

⁷ Prim. Cvirn, *Trdnjavijski trikotnik*, str. 19–33; *Nemci in Maribor*, str. 37.

⁸ Janez Cvirn, "Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem," *Zgodovinski časopis* 48, št. 3 (1994), str. 329–332.

⁹ Filip Čuček, "Slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru 1848–1878", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 2 (2019), str. 7, 8 (dalje: Čuček, "Slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru 1848–1878").

Radoslav Razlag v *Slavjanskem jugu* leta 1868 (*Slavjanski jug*, št. 3–4 (1868), str. 95)

deželni glavar)¹⁰ v Gradcu. Tam je delal vse do leta 1862, istočasno učil slovenščino na graški realki in prevajal deželne zakone ter vladne razglase v slovenščino. Na prvih deželnozborskih volitvah leta 1861 (in na nadomestnih volitvah v letih 1862 in 1863) je neuspešno kandidiral za poslanca v celjski kmečki kuriji. Medtem je bil junija 1862 imenovan za odvetnika v Brežicah, kamor se je tudi preselil. (Razlag je bil tudi pesnik in pisatelj; v Brežicah je napisal svoje najbolj znano delo, zbirko slovanskih pesmi *Pesmarica*, ki je leta 1863 izšla v Gradcu.) Maja 1865 je bil izvoljen v odbor Slovenske matice, konec leta pa je postal predsednik novo ustanovljene čitalnice v Sevnici. Januarja 1865 je bil na nadomestnih volitvah (v četrtem "poskusu") izvoljen za poslanca celjske kmečke kurije

¹⁰ Čuček, *Svoji k svojim*, str. 90. O Kaiserfeldu glej več Franz Krones, *Moritz von Kaiserfeld* (Leipzig: Duncker & Humblot, 1888).

in prišel kot prvi Slovenec v graški deželni zbor (tu je skupaj s Hermannom in kasneje z Josipom Vošnjakom odločno zastopal štajerske Slovence in zagovarjal federalistično ureditev Avstrije).¹¹

Potem ko je ministrski predsednik Belcredi 20. septembra 1865 sistiral (zadržal izvajanje) februarско ustavo, je slovenska konservativna politika na pobudo celovškega duhovnika Andreja Einspielerja le nekaj dni kasneje (25. septembra) organizirala sestanek v Mariboru, kjer je (za razliko od nemške ustavoverne centralistične politike) v vseslovanskem duhu federalizacije monarhije sprejela Mariborski program, ki je predvideval obnovo notranjeavstrijske skupine dežel.¹² Okrepljen nacionalni impulz se je še močneje manifestiral na drugih (rednih) volitvah (leta 1867), ko je slovenska stran nastopila z jasnim političnim programom in osvojila vseh osem mandatov v kmečki kuriji. Razlag je bil v celjski kmečki kuriji ponovno izvoljen, a je že naslednje leto (najbrž zaradi nestrinjanja s Hermannom, predvsem pa zato, ker ni bil izvoljen v dunajski državni zbor) mandat odložil.¹³

Konec 60-ih let so se (ob liberalni zakonodaji in vprašanih konkordata) zaostriili odnosi v slovenski politiki. V nasprotju s konservativno kranjsko politiko so vodstvu narodne stranke na Štajerskem dajali ton liberalno usmerjeni politiki (Janko Sernec, Josip Vošnjak, Božidar Raič, Ferdinand Dominkuš, Štefan Kočevár, Radoslav Razlag) in bili močna opora že Franu Levstiku, ki se (s časnikom *Naprej*) kot prvi ni strinjal z Bleiweisovo kranjsko politiko, prav tako pa tudi niso podprli Mariborskega programa. Politično polarizacijo je junija 1867 pospešilo glasovanje državnoborskih poslancev za dualistično adreso. Prestrašeni in dezorientirani slovenski državnoborski poslanci so se (v nasprotju s Čehi) udeležili zasedanja državnega zbora in (v nasprotju s prejšnjimi obljubami) glasovali za adreso, kar je v slovenski javnosti vzbudilo val ogor-

¹¹ Razlag, Radoslav (1826–1880) – *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi492134/>, pridobljeno: 17. 7. 2020.

¹² V času največjih pričakovanj je dobila notranjeavstrijska ideja (Andrej Einspieler) najširšo podporo, ki so jo sprejeli slovenski politiki s Štajerske, Koroške in Kranjske na sestanku v Mariboru 25. septembra 1865, kljub temu da večina udeležencev ni verjela v uresničitev programa. Einspielerjeva koncepcija oktobrske diplome in ideje Františka Palackéga o federalizaciji monarhije je predvidevala obnovo notranjeavstrijske skupine dežel z deželnim zborom za vsako deželo in cesarsko-kraljevim namestništvom (v narodnostno mešanih deželah pa tudi ustanovitev narodnih kurij). Toda pot do uresnitve tega načrta je bila seveda precej na trhljih temeljih. V tedanjih razmerah, ko se je že jasno nakazovala dualistična zasnova monarhije, je bil federalizem, ki ga je zagovarjal predvsem Palacký, po njegovem vzoru pa osmisliil kot eno izmed federativnih enot (Notranjo Avstrijo) tudi Einspieler, (pre)velika utopija. Vlada in dvor nista bila naklonjena predlaganim rešitvam, kljub temu da se je zdelo, da je za "razpadajočo" monarhijo dobrodošla vsaka sprememba ustavnih določil. Toda preoblikovanje države v duhu federalizma je bilo vseeno preveč, da bi jo državne elite uvrstile v svoj politični "program". Več o tem glej *Slovenska kronika XIX. stoletja*, 1861–1883, ur. Janez Cvirn (Ljubljana: Nova revija, 2001), "Mariborski program", str. 91.

¹³ Razlag, Radoslav (1826–1880) – *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi492134/>, pridobljeno: 17. 7. 2020.

čenja. Kljub ostri kritiki so poslanci ostali v državnem zboru, zaradi nemškega pritiska pa so v slovenski (narodni) stranki prevladali zagovorniki oportunistične politike. V vseh deželah sta se izoblikovala dva tabora (tabor, ki je zagovarjal previdno politiko državnih poslancev (staroslovenci), in tabor opozicije (mladoslovenci), ki se je zavzemal za odločno nacionalno politiko po češkem zgledu). Nasprotja med njima so se od jeseni hitro zaostrovala.¹⁴

Dunajski parlament je medtem sprejel vrsto zakonov (t. i. decembrska ustava leta 1867). Dokončna sprememba družbenega sistema v predstavniški parlamentarizem in ostala (moderna) infrastruktura (železniško omrežje, (skromna) kapitalistična proizvodnja, razvoj trgovine, svoboda tiska, zborovalno in društveno pravo, obvezno osnovno šolstvo) so bile "novosti", ki so v ustavni dobi postale gibalo nacionalnega razvoja in pospešile proces nacionalnega oblikovanja tudi na Slovenskem. Spodnještajersko meščanstvo se je tedaj več ali manj že nacionalno (večinoma nemško) opredelilo, na drugi strani pa je slovenski eliti na (večinoma slovensko govorečem) podežlju uspelo (skorajda brez težav) postaviti temelje "mobilizacije" (oziroma procesa (slovenskega) nacionalnega oblikovanja) prebivalstva.¹⁵ Slovenska politika (mladoslovenci, kasneje so se jim pridružili tudi staroslovenci) je po češkem zgledu pričela organizirati tabore, na katerih je novo (in še precej nepoznano) nacionalno idejo pričela počasi prenašati na širše množice.¹⁶ (Eden izmed najbolj gorečih tabor-skih govorcev je bil tudi mladoslovenec Razlag.) Toda kljub složnemu nastopanju na taborih se je razdor v slovenskih vrstah vse bolj poglobljajal.¹⁷

Leta 1869 je Razlag uspešno kandidiral na deželnozborskih volitvah v kranjski kmečki kuriji, postal poslanec kranjskega deželnega zbora (med septembrom in decembrom 1871 je bil tudi kranjski deželni glavar) in se naslednje leto preselil v Ljubljano. Nato je bil leta 1873 v postojnski kmečki kuriji izvoljen za državnozborskega poslanca in s svojimi nastopi intenziviral idejnopolitični razcep na Kranjskem. Toda po zbližanju stališč med obema stranema se je razočarani Razlag le redko pojavil v parlamentu (sicer je svoj mandat "oddal" do konca), leta 1877 pa je odstopil še z mesta deželnozborskega poslanca (njegov umik je olajšal dokončno spravo med mladimi in starimi). Sodobniki so mu sicer očitali pomanjkanje vztrajnosti in podjetnosti (Josip Vošnjak), politične

¹⁴ Vasilij Melik, "Slovenska politika ob začetku dualizma", v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak (Maribor: Litera, 2002), str. 299–302 (dalje: Melik, "Slovenska politika ob začetku dualizma").

¹⁵ Prim. Čuček, *Svoji k svojim*, str. 53.

¹⁶ Po začetnih uspehih so se gibanju kmalu pridružili tudi staroslovenci (Melik, "Slovenska politika ob začetku dualizma", str. 303–306; Vasilij Melik, "Josip Vošnjak in njegovi spomini", v: Josip Vošnjak, *Spomini*, ur. Vasilij Melik (Ljubljana: Slovenska matica, 1982), str. 647–649; Čuček, *Svoji k svojim*, str. 54).

¹⁷ Melik, "Slovenska politika ob začetku dualizma," str. 306–313. Prim. Janez Cvirn, "Slovenska politika na Štajerskem ob koncu 60-ih let 19. stoletja", *Zgodovinski časopis* 47, št. 4 (1993), str. 524, 525.

spretnosti in državniške nadarjenosti, ter da je bil le slepo orodje v rokah nemških ustavovercev, ki da so ga zgolj izkoristili za svoje namene (Fran Šuklje).¹⁸

A vrnilo se na začetek Razlagove politične kariere in poskusimo orisati njegovo (triletno) delovanje v graškem deželnem zboru v času, ki so ga zaznamovali sistiranje ustave, vojna s Prusijo in oblikovanje dualistične države. Potem ko je bil 16. januarja na nadomestnih volitvah (namesto Johanna Mörtla)¹⁹ v celjski kmečki kuriji izvoljen za deželnozborskega poslanca, se je v Gradec tozadevno prvič odpravil šele konec leta 1865, ko se je 23. novembra pričela četrta (oziroma predzadnja) sesija (enajst sej se je zvrstilo do 21. decembra, ostale pa nato med 9. januarjem in 16. februarjem) prve deželnozborske periode. Sesija je bila popolnoma v duhu septembrskega patenta, s katerim je Belcredi sistiral ustavo. Svoje nestrinjanje z vladno politiko so nemški ustavoverci, tudi štajerski, takoj demonstrirali. Že na prvi seji je ustavoverna večina v deželnem zboru skušala zavzeti stališče proti septembrskemu patentu, medtem ko je slovenska in nemško-konservativna federalistična manjšina v patentu videla izhodišče za preureditev monarhije. Vodja štajerskih avtonomistov (ti so zahtevali takojšnjo obnovo ustavnega življenja in sporazum z Ogrsko) Moritz Kaiserfeld je predlagal, da se naj ustanovi odbor devetih poslancev, ki bi podal mnenje o patentu, saj da je sistiranje avstrijsko ustavnost zelo pretreslo ("*der Boden unserer Verfassung aufs tiefste erschütter*").²⁰

Član omenjenega odbora je bil tudi Razlag. Sicer se v prvih sejah ni javljal k besedi, svojo prvo interpelacijo pa je vložil na četrti seji (30. novembra). V njej je vladnega komisarja spraševal, zakaj da v deželnem arhivu (glede na enakopravnost vseh narodov v monarhiji) še zmeraj ni slovenske verzije Belcredijevega patenta in posledično cesarskega manifesta.²¹ Komisar Neupauer mu je odgovoril na naslednji seji (2. decembra), da bosta oba dokumenta predana deželnemu zboru, ko bo slovenska verzija pripravljena. Na isti seji se je Razlag

¹⁸ "Čelo je imel bolj nizko in imel bolj omejen svetožor. Mehkega značaja je bil, da, prav mehkega. Če je zadel ob večji upor, pa je vrgel puško za plot in s tem spravil večkrat svoje privržence v velike zadrege. Nikdar nismo vedeli za gotovo, ali bo vztrajal pri nalogi, ki jo je prevzel." (Josip Vošnjak, *Spomini*, ur. Vasilij Melik (Ljubljana: Slovenska matica, 1982), str. 136 (dalje: Vošnjak, *Spomini*); Čuček, "Slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru 1848–1878", str. 9).

¹⁹ Filip Čuček, "Spodnještajerski deželnozborski nemški poslanci mestne in kmečke kurije 1848–1918", *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 1 (2020), str. 12, 13, <https://ojs.inz.si/pnz/article/view/811/1338>.

²⁰ Cvirn, *Trdnjanski trikotnik*, str. 33, 34.

²¹ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 4. Sitzung, 30. 11. 1865, str. 25.

Razlagova prva interpelacija (*Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 4. Sitzung, 30. 11. 1865, str. 25)

po dolgem govoru Moritza Kaiserfelda, ki je ponovno zahteval obnovitev stanja pred sprejemom patenta oziroma potrditev adrese proti zadržanju ustave ter sporazum z Ogrsko, tudi prvič oglasil. "Novinec" v deželnem zboru, kot se je sam poimenoval, je bil edini član odbora, ki je Kaiserfeldovemu predlogu nasprotoval. Razlag je na seji nastopil proti sprejetju adrese in predlagal prehod na dnevni red (podobno je storil tudi Hermann). Toda ustavoverci, predvsem Kaiserfeld, so oba "napadli", češ da zastopata federalistične in protiliberalne ideje, ki da jih želita uresničiti na račun Nemcev in svobode. Razlag se je čutil prizadetega, dejal je, da so bile njegove besede vzete iz konteksta, da sploh ni omenjal Slovenije, potem ko je ptujski poslanec Josef Waser²² navajal, da se na Spodnjem Štajerskem vse bolj govori o Sloveniji. Seveda je deželni zbor adresu na koncu sprejel, za njo pa je glasovala tudi večina spodnještajerskih nemških poslancev. Zaradi tega je 250 volivcev mariborske kmečke kurije poslancema Aloisu Feyrerju in Mathiasu Löschniggu²³ podpisalo nezaupnico, češ da sta v deželnem zboru delovala proti cesarskemu manifestu in da sta pristaša ljudi in

²² Več glej Čuček, "Spodnještajerski deželnozborski nemški poslanci", str. 12.

²³ Ibid., str. 13.

sistema, ki da "nas že pet let kot mora ovira in duši" ("*wie ein Alp auf uns gelegen und uns bedrückt hat*").²⁴

Razlag se je ponovno javil k besedi na osmi seji (14. december) pri nadomestnih volitvah v državni zbor, ko je podprl Hermannov predlog, da se naj volitve črtajo z dnevnega reda, saj da (februarski) državni zbor sploh ni več v duhu novih razmer in da bi kazalo počakati na novega, ki bi ustrezal federalističnemu okvirju. Tukaj se je takoj oglasil Moritz Kaiserfeld, ki je ugotavljal, da sistiranje ustave nikakor ne pomeni njene odprave, pač pa da gre zgolj za zadržanje njenega izvajanja. Seveda Hermannova pobuda v deželni zboru ni bila sprejeta, pač pa so jo ustavoverci enoglasno zavrnil. Volitve so izvedli,²⁵ izmed osmih spodnještajerskih kandidatov je bil v veliko večino glasov izvoljen Alois Feyrer.²⁶

Na naslednji seji se je Razlag oglasil glede vprašanja subvencije za bralno društvo pri graškem Joanneumu. Društvo, ki je svoj vrhunec doživelo v času predmarca, je izgubljalo število članov, ob številnih drugih graških društvih pa se je deželni zbor odločil, da mu (po obširnem govoru profesorja Gustava Schreinerja) podeli enako subvencijo (525 goldinarjev) kot ostalim društvom. Tudi Razlag je Schreinerjev predlog podprl, ker se je njemu prav tako zdelo, da je kljub gospodarski krizi, ki je pestila državo, potrebno izobraževalne ustanove, še posebej bralno društvo, ki mu je Razlag kot študent pripadal, ohraniti (kljub vsemu je bilo društvo leta 1871 zaradi upada članov ukinjeno).²⁷

Štiri dni pred božičem, 21. decembra, je bila še zadnja seja v letu 1865, potem pa so poslanci odšli domov na novoletni oddih. V tej seji je Razlag vložil predlog ustanovitve posebnega odbora, ki bi se ukvarjal z javno varnostjo oziroma z varovanjem oseb in premoženja ter nadziral klateštvo na deželi.²⁸ Svoj predlog je problematiziral na naslednji seji takoj po praznikih (9. januar). Ogroženost oseb in premoženja je bila še posebej na podeželju precej pereča, ljudstvo pa je zaradi pomanjkanja ustreznih organov ravnalo vse bolj samoobrambno.²⁹ Zato je predlagal, da naj deželni zbor, še posebej za Spodnjo Štajersko, kjer so bile

²⁴ Cvirn, *Trdnjanski trikotnik*, str. 34; *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 5. Sitzung, 2. 12. 1865, str. 34–65.

²⁵ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 8. Sitzung, 14. 12. 1865, str. 102–106.

²⁶ *Ibid.*, 9. Sitzung, 18. 12. 1865, str. 107.

²⁷ *Ibid.*, str. 114–120; *Geschichte der Steiermärkischen Landesbibliothek – Landesbibliothek – Land Steiermark*, <https://www.landesbibliothek.steiermark.at/cms/beitrag/12324482/124785990/>, pridobljeno: 14. 8. 2020.

²⁸ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 11. Sitzung, 21. 12. 1865, str. 161.

²⁹ Več glej Andrej Studen, "Liberalcem so kmetje španska vas. Težave podeželskih občin in problem javne varnosti na Spodnjem Štajerskem v sedemdesetih letih 19. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 1 (2006), str. 36–64.

majhne občine vse težje kos svojemu delokrogu, pripravi smernice, po katerih bodo v bodoče lažje in uspešneje reševale tozadevne težave. Njegov predlog je deželni zbor podprl.³⁰ Na isti seji je Razlag načel še problematiko drobljenja kmečke posesti. Gospodarska kriza je položaj kmeta zgolj poslabšala. Številni so svoje dele kmetij prepuščali veleposestnikom, tega procesa pa tako rekoč ni bilo mogoče ustaviti.³¹ Posebej je izpostavil Spodnjo Štajersko, Dolenjsko in Notranjsko,³² kjer da se drobijo najboljše parcele, kar da ni zgolj rezultat revščine, pač pa predvsem njenih posledic. Menil je, da bi morala država uvesti vrsto ukrepov, s čimer bi zajezila vse bolj perečo fragmentacijo posesti, ki je prizadela kmečko prebivalstvo.³³

Razlag se je tudi v novem letu precej pogosto javil k besedi. Potem ko je bil sredi januarja (14. seja, 13. januar 1866) izvoljen 7-članski odbor (ki ga je predlagal konec leta 1865), kjer je dobil največ glasov, je na isti seji vložil interpelacijo, v kateri je pozival vladnega komisarja k izvajanju jezikovne enakopravnosti v šoli in uradu.³⁴ V nadaljevanju se je izpostavil neenakopravnost glede predvidene deželne subvencije za graški teater, ko je finančni odsek predložil osnutek proračuna za leto 1866. Večina navzočih poslancev se je sicer strinjala z dejstvom, da je bil teater v deželnem glavnem mestu institucija, brez katere da ne gre, da je predstavljala kulturno in izobraževalno ustanovo, kjer da je študirajoča mladina širila svoja obzorja in (namesto v gostilnah) tam preživljala svoj prosti čas. Graški poslanec Karl Rechbauer je navajal, da dobijo teatri v ostalih glavnih mestih mnogo višjo subvencijo kot graški, na drugi strani pa je Razlaga zmotilo dejstvo, da je bila pri tem vprašanju spet prezrta nacionalna enakopravnost. Po njegovem bi namreč v večnacionalnih deželah morale biti vse nacionalnosti subvencionirane po istem kopitu; če daje slovensko prebivalstvo (v okviru deželne subvencije) prispevek za graško gledališče, naj dežela subvencionira tudi spodnještajerska gledališča v Mariboru, Celju in na Ptuj, ki da so bila povsem brez deželne pomoči. Na njegovo izvajanje se je oglasil poslanec Hermann Mulley³⁵ in dejal, da ima določene pomisleke v zvezi s subvencijo zgolj zastopnik Slovencev, po kratkem premisleku pa dejal, da so bili vsi navzoči v deželnozborski dvorani pravzaprav zastopniki Slovencev, kar so ustavo-

³⁰ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierr. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 12. Sitzung, 9. 1. 1866, str. 183, 184.

³¹ Več glej Jasna Fischer, "Zagate v kmetijstvu", v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005), str. 72–74.

³² Za Notranjsko prim. Andrej Studen, "Do žetve je še skorajda pol leta. Divjanje toče v postojnskem okraju avgusta 1864 in njegove posledice", tipkopis,

³³ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierr. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 12. Sitzung, 9. 1. 1866, str. 199–202.

³⁴ *Ibid.*, 14. Sitzung, 14. 1. 1866, str. 235, 236.

³⁵ Več glej Čuček, "Spodnještajerski deželnozborski nemški poslanci", str. 11.

verci pozdravili s huronskim "Bravo!" in "Sebr gut!" vpitjem, nato pa Mulleyev predlog tudi soglasno podprli.³⁶

Na naslednji seji je Razlag kot prvogovorec prebral interpelacijo, v kateri se je pritožil glede jezikovne neenakopravnosti, ki jo je v okrožnici iz julija 1864 z besedami enaka bremena, enake pravice ("*gleiche Lasten, gleiche Rechte*") zagotavljal tudi nedavni državni minister Schmerling. Zakoni in predpisi da so bili za tiste, ki niso bili večči nemščine, zmeraj bolj površno in v katastrofalnem prevodu izdelani, listine, protokoli, vloge in odgovori pa da so slovenske stranke dobivale v nemščini. Dalje je navajal, da so bili slovenskega jezika nevešči tudi številni notarji, odvetniki in učitelji glavnih in srednjih šol. Od vlade je tako zahteval, da vzpostavi jezikovno enakopravnost v šoli in uradu na Spodnjem Štajerskem, da zahteva od odvetnikov in notarjev, ki poslujejo s slovenskimi strankami, znanje slovenščine, da naj podobno zahteva od učiteljev, in kot zadnje, da na graški univerzi omogoči več učnih predmetov za slovenske študente.³⁷

Na šestnajsti seji (17. januar) se je Razlag vključil v debato glede pritožb napram Južne železnice. Sam je navajal odsek Zidani most–Sisek, kjer da je bilo ob progi (do hrvaške meje) veliko zgradb, ki da jih železnica ni ustrezno zaščitila. Tako je omenil več primerov požarov gospodarskih objektov in škode, ki so jo lastniki na ta način utrpeli. Deželnemu zboru je zato predlagal, da naj med obveznosti družbe glede zaščite objektov ob progi vnese dodatek "takoj", saj je družba z izvajanjem del zamujala. Poleg tega je v obravnavo dal tudi predlog, ki je železnici nalagal, da najde lastniku parcele, čez katero je železnica potekala, adekvatno zemljišče, in da država bivšim lastnikom takoj odpiše plačilo davka, kar da je bila še zmeraj redna praksa. Oba predloga je deželni zbor soglasno podprl.³⁸

Medtem so poslanci na osemnajsti seji pretresali položaj, v katerem se je znašlo cesarstvo, in iskali ukrepe, s katerimi bi vlada mogla zaježiti nastali položaj. Krizo, ki se je vlekla že vse od obnove ustavnega življenja, bi morali, tako Razlag, presekati z več ukrepi. Potem ko je dejal, da zahteve avtonomistov po posebnem položaju Ogrske nikakor niso na mestu, je menil, da je potrebno pristopiti k reševanju krize sistematično in na več področjih, od šolstva, začenši z ljudskim jezikom v ljudskih šolah, do občin, okrajnih zastopov, reforme sodstva, davčnega sistema, vojske in železnice.³⁹ Na naslednji seji je poudaril stisko na deželi, še posebej na Spodnjem Štajerskem, kjer da se, zaradi neporavnanih davkov, rubi kmetijske površine in male obrtnike, ki so primorani prodati vse svoje premoženje. Prav tako je s pokazal na vlado, ki da ne stori dovolj za tiso-

³⁶ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierr. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 14. Sitzung, 14. 1. 1866, str. 242–254.

³⁷ *Ibid.*, 15. Sitzung, 16. 1. 1866, str. 262, 263.

³⁸ *Ibid.*, 16. Sitzung, 17. 1. 1866, str. 304, 305.

³⁹ *Ibid.*, 18. Sitzung, 23. 1. 1866, str. 354–356.

če brezposelnih delavcev, s čimer krizi ni videti konca. Tudi lesarstvo, некоč zelo živa panoga na Vranskem in v Gornjem gradu, da propada zaradi nizkega vodostaja Savinje, regulacije reke da ni od nikoder, medtem ko je bila načrtovana železniška proga Celje–Koroška, ki bi tej panogi zelo pomagala, na koncu speljana drugje.⁴⁰

Razlag je bil v prvi sesiji precej aktiven. K besedi se je javil tudi pri debati glede nerešenih vprašanj zemljiške odveze in dokončne odprave servitut (23. seja 8. februarja), ki je bila aktualna tudi na Spodnjem Štajerskem.⁴¹ Na naslednji seji (čez dva dni) je problematiziral poročilo posebnega odseka (v njem je bil tudi Hermann), ki je na predlog deželnega odbora, da se ustanovi kmetijska šola na Ptuj, sklenil namesto te ustanoviti oziroma reorganizirati obstoječo kmetijsko šolo v Gradcu, praktični pouk v zadnjih razredih pa bi potekal tudi na Spodnjem Štajerskem. Nemški dijaki da bi se na ta način seznanili tudi s slovenščino, ki da jo nujno potrebujejo za morebitno službo v "spodnji" deželi in za občevanje s slovenskim prebivalstvom, za slovenske pa so bile predvidene določene štipendije. S predlaganim se Hermann nikakor ni strinjal in v deželnem zboru predstavil stališče "manjšine". Na dolgo je sicer utemeljeval potrebo po strokovnih šolah, še posebej po kmetijskih učnih zavodih, potem pa analiziral stroške, povezane s predlogom odseka, in menil, da je v vseh ozirih mnogo bolje ustanoviti kmetijsko šolo na Spodnjem Štajerskem, namesto da se eksperimentira in iz Gradca pošilja dijake na razna spodnještajerska posestva. Glede na dejstvo, da je veliko število dijakov prihajalo iz Spodnje Štajerske, je predlagal šolo v Turnišču pri Ptuj, predlog, ki ga je že aprila 1864 vložil ptujski poslanec Waser. Seveda ga je večina odseka zavrnila in vztrajala pri sprejetem (graškem) predlogu, češ da so slovenske želje neumestne in da je v interesu vseh, da se nemški dijaki naučijo drugega deželnega jezika.⁴²

S Hermannovim predlogom se je strinjal Razlag, ki je menil, da so učni zavodi na Štajerskem prepotrebni, da pa bi bilo, v nasprotju s predlogom, vse-kakor smiselno ustanoviti posebno šolo tudi na Spodnjem Štajerskem (še sploh zato, ker so bile podobne šole tako na Srednjem kot Zgornjem Štajerskem), kjer da je predvsem vinogradništvo, sadjarstvo in poljedelstvo dobro razvito. Menil je, da je potrebno šolo organizirati v jeziku, ki ga večinsko prebivalstvo Spodnje Štajerske govori, saj da imajo dijaki sicer težave pri pouku. Deželnemu zboru je predlagal, da se naj torej v vseh treh delih Štajerske ustanovi podobna šola, če pa bi zbor njegov predlog zavrnil, je kot alternativo ponudil ustanovitev vinogradniške in poljedelske šole.⁴³

⁴⁰ Ibid., 19. Sitzung, 25. 1. 1866, str. 380, 381, 385, 386.

⁴¹ Ibid., 23. Sitzung, 8. 2. 1866, str. 473, 474.

⁴² Ibid., 24. Sitzung, 10. 2. 1866, str. 501–515, 517.

⁴³ Ibid., str. 515–517

Seveda je njuno stališče med ostalimi poslanci povzročilo nemalo razburjenja. Ne sicer zaradi ustanovitve šole same, saj so se nekateri poslanci (npr. Moritz Kaiserfeld in rektor graške univerze Oscar Schmidt) z ustanovitvijo šole strinjali, toda slovenskima poslancema so očitali, da sta preveč vpletala nacionalno noto, ki da nima nobene zveze s šolo, da gre zgolj za to, da se šola postavi glede na potrebe stroke in z ozirom na razpoložljive stroške, nikakor pa ne zaradi potreb Slovencev. Kaiserfeld je kolege spraševal, ali je Turnišče sploh v nemškem ali slovenskem območju Ptuja, medtem ko je viltuški graščak Bartholomäus Carneri nasprotoval vsakršni enakopravnosti, saj da gre zgolj za novo šolo na Štajerskem in nič drugega, slovenščina pa da je le nerazvit jezik, ki da ne more biti učni jezik v srednji šoli. Profesor kmetijstva in gozdarstva na Joanneumu Franz Hlubek⁴⁴ je na drugi strani Razlagu oporekal, češ da Slovenci, kar se nacionalnega tiče, nikakor niso upravičeni do slovenske šole ("*was die Nationalitäten-Frage anbelangt*"), pač pa da morajo Slovenci še leta in leta biti prisiljeni na nemška prsa ("*an den deutschen Brüsten säugen*"), preden bodo toliko razviti, da bodo lahko peljali lastno politiko.⁴⁵ Hermann je poslance rotil, naj se vendar ne obnašajo škodoželjno, pač pa da projekt podprejo, ker da bo zgolj koristil interesom Spodnje Štajerske, posledično pa tudi Slovincem. Hlubek je na drugi strani menil, da hočejo Slovenci zgolj koristi od šole, da pa je mnogo pametneje, da se slovenske dijake pošlje v Gradec, da se naučijo jezika, saj da znajo slovensko tako ali tako od doma. Sledilo je glasovanje, kjer so bili nemški predlogi podprti, medtem ko prvi Razlagov predlog ni dobil podpore. So pa poslanci podprli njegov drugi predlog o ustanovitvi vinarske in poljedelske šole na Spodnjem Štajerskem.⁴⁶

Kakorkoli, sesija se je počasi bližala h koncu. Čez tri dni, 13. februarja, je deželni zbor pretresal Razlagov predlog (12. seja) glede zaježitve potepušstva (*Vagabundenwesens*). V specialno debato se je vključilo več poslancev. Graški poslanec Karl Stremayr⁴⁷ je npr. menil, da je potrebno nujno sprejeti ustrezno zakonodajo, potem pa za to zadolžiti lokalno policijo in žandarmerijo, ki da morata, poleg glavnih cest, nadzirati tudi stranske poti, kjer da je klateštva še več. Po njegovem bi morale dobiti občine glede tega problema še več pristojnosti, sicer pa bi ustanovil prisilno delavnico, s čimer bi uspešno zaježili potepušstvo. Z njim se ni strinjal Karl Rechbauer, ki je zadevo želel prenesti

⁴⁴ O njem gl. več Hlubek, *Franz Ksaver (1802–1880) – Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi232791/>, pridobljeno: 20. 8. 2020.

⁴⁵ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 24. Sitzung, 10. 2. 1866, str. 518–524.

⁴⁶ *Ibid.*, str. 524, 525.

⁴⁷ Več glej Stremayr, Karl von, http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Stremayr_Karl_1823_1904.xml, pridobljeno: 28. 10. 2020.

na deželni odbor, skupaj z Mathiasom Lohningerjem⁴⁸ (Slovenj Gradec), ki je predlagal, da bi potepuštvu prišlo v delovno področje okrajnih zastopov, pa sta menila, da prisilna delavnica ni prava rešitev, saj da je to ustanova za delomrzneže, ne pa za brezposelne oziroma tiste, ki se zaradi tega znajdejo na cesti in so prisiljeni beračiti. Situacija da je resna, problem da je naraščal, zato je bilo po njunem mnenju potrebno pristopiti celostno in zadevo temeljito premisliti. Z njima se je strinjalo več poslancev, toda njun predlog kljub temu ni naletel na plodna tla. Rechbauer je sicer še enkrat poudaril, da se s prisilno delavnico ne strinja, njegovemu mnenju pa so se pridružili še Josef Waser (Ptuj), češ da se s to rešitvijo problem zgolj gasi, nikakor pa da to ni trajna rešitev, radgonski poslanec Johann Pairhuber, in Josef Kaiserfeld, ki je menil, da prisilne delavnice slabo vplivajo na ljudi oziroma da iz njih pridejo še bolj na dnu.⁴⁹

Razlag se v specialni debati ni javil k besedi, zato pa je zadnjič v tej sesiji govoril na zadnji seji 16. februarja, ko je deželni zbor obravnaval njegov predlog (14. seja) glede jezikovne enakopravnosti na Spodnjem štajerskem. Še pred tem je Hermann predstavil njun predlog glede ustanovitve nižje vinarske in poljedelske šole na Ptuju (24. seja). Glede na to, da je deželni zbor sklenil ustanoviti šolo v Gradcu, je poslance še enkrat pozval, naj upoštevajo, da se slovensko prebivalstvo od nemškega pač razlikuje po običajih, ravnanju, jeziku in kulturi ("*in Sitte, Neigung, Sprache und Kultur*"), in da jih naj torej ne mečejo v isti koš. Slovenski narod da se razvija v svojo smer, da je že v procesu oblikovanja svoje nacionalnosti, zato pa da vsekakor potrebuje šole v svojem jeziku. Izpostavil je, da se bodo na ta način Slovenci v nacionalnem smislu krepili, toda nikakor ne na račun politične neenotnosti. Res pa je, je dejal, da ni govora o politični svobodi, dokler bodo kršene nacionalne pravice vsakega naroda. Znova je poudaril, da slovenski dijaki v veliki večini niso večši nemščine, da bi šolo obiskovali v Gradcu, in da je na Spodnjem štajerskem vinarstvo in kletarstvo toliko razvito, da bi bilo neumestno otroke pošiljati tako daleč, namesto da bi imeli šolo tako rekoč pred svojim pragom. Prav tako bi šola dajala zgled tudi ostalemu lokalnemu prebivalstvu, s čimer bi število dijakov gotovo naraslo, med drugim pa bi otroci ostajali doma in bili v pomoč staršem. Šola da bi tudi vplivala na razvoj celotnega spodnještajerskega kmetijstva, ki je bilo še precej nerazvito. Zato je vse navzoče nagovoril, da bi šola ščitila tako nacionalni kot tudi materialni interes na Spodnjem štajerskem, in predlagal njeno ustanovitev v Turnišču pri Ptuju. Predlog so poslanci podprli, predan pa je bil deželnemu odboru.⁵⁰ (A

⁴⁸ Več glej Čuček, "Spodnještajerski deželnozborski nemški poslanci", str. 13.

⁴⁹ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 26. Sitzung, 13. 2. 1866, str. 563–574.

⁵⁰ *Ibid.*, 29. Sitzung, 16. 2. 1866, str. 664, 665.

še leta 1872 je bila ustanovljena deželna vinarska in sadjarska šola z nemškim učnim jezikom, toda ne na Ptuju, pač pa v Mariboru).⁵¹

Medtem je nekaj kmečkih občin mariborskega, lenarškega in slovenjebistriškega okraja (16 strani podpisov veleposestnikov in deželnozborskih volilnih mož pretežno slovenskega porekla ("*die Unterfertiger erscheinen ibrem Namen nach grösstentheils slovenischen Ursprungs*") s pripisom, da želijo nemške šole) v deželni zbor poslalo zaupnico v slovenščini, v kateri je pohvalilo politiko deželnega zbora na poti iskanja ustavnih rešitev, t. j. zahtevo po obnovi ustavnega življenja, na drugi strani pa svojim nasprotnikom, ki da govorijo o nacionalni in jezikovni enakopravnosti ("*lassen doch unsere Gegner stets das Schlagwort hören: 'Gleichberechtigung beider Nationalitäten, Gleichberechtigung beider Landessprachen*"), nezaupnico izrekalo v slovenskem jeziku prav zaradi slednjega. Na koncu so se zavzeli še za enotno, svobodno in močno Avstrijo.⁵²

Še preden je bila adresa prebrana v obeh jezik, za kar si je močno prizadeval mariborski poslanec Andreas Tappeiner,⁵³ je Razlag zahteval, da se naj prebere tudi imena podpisnikov, saj da je slišal, da so v mariborski okolici načrtno zbirali podpise za adresno. Naletel je seveda na gluha ušesa poslancev, so mu pa ugodili pri drugem predlogu, da naj bo celoten tekst skupaj s podpisniki na mizi na vpogled. Takoj zatem je prišla na vrsto obravnava jezikovne enakopravnosti, kjer je deželni namestnik Mecsery odgovarjal na Razlagova vprašanja. Dejal je, da je jezik na ljudskih šolah itak slovenski, da je osebje več ali manj slovensko, da pa v mestih prevladuje nemštvo in tozadevno nemški jezik. Dalje je navedel, da imajo slovenski učenci itak slovenščino v prvih dveh letih ljudskih šol, kar se mu je zdelo čisto dovolj, na glavnih šolah in na gimnazijah pa da imajo slovenski dijaki slovenščino kot (obvezni) učni predmet (slovenščina da se je poučevala tudi na graški univerzi). Menil je, da se v slovenščini tako in tako ne more poučevati več, saj da manjkajo učbeniki in literatura v slovenskem jeziku. Nekatera predavanja v slovenščini da so se sicer res opustila, da pa vlada nikakor ne izključuje slovenskih predavanj, o čemer da se bo posvetovala. Glede slovenščine zmožnih uradnikov na Spodnjem Štajerskem je menil, da je večina dvojezičnih, dopuščal pa je možnost, da se predvsem v Mariboru in Celju še najde kakšen, ki ne zna slovensko. Tudi na sodiščih naj bi se upoštevala slovenščina pri poslovanju s slovenskimi strankami, notarji in advokati bi ja morali

⁵¹ Razvoj izobraževalnih ustanov na področju vinogradništva in vina, <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/razvoj-izobrazevalnih-ustanov-na-podrocju-vinogradnistva-in-vina.html>, pridobljeno: 20. 8. 2020.

⁵² *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 29. Sitzung, 16. 2. 1866, str. 667, 668.

⁵³ Več glej Čuček, "Spodnještajerski deželnozborski nemški poslanci", str. 11.

znati tudi slovensko, če poslujejo z njimi. Na kancu je pozval deželni zbor (in obveščal interpelanta), da je vlada pripravljena uveljaviti vse aspekte, kar se tiče enakopravnosti.⁵⁴ (Sicer se to v nadaljevanju na deželni ravni ni ravno najbolj upoštevalo oziroma spoštovalo).

Razlag je v naslednji točki dnevnega reda (določene spremembe občinskega zakona, cerkveni in šolski skladi), nastopil še kot poročevalec, nato pokomentiral še naslednjo točko glede občinskih predpisov, štiriurna seja pa se je končala nekaj pred poltretjo popoldan.⁵⁵ To je bil tudi konec sesije (kot že omenjeno, je bil Razlag v tej sesiji član odseka, ki je obravnavala predlog Moritza Kaiserfelda iz 20. septembra 1865, in v odseku glede potepuštva).⁵⁶

V naslednji (zadnji) sesiji, ki je trajala med 19. novembrom in 22. decembrom 1866, se je Razlag javljal ki besedi manj kot v svoji prvi sesiji. Prvič se je oglasil na šesti seji (6. december) glede zastopanosti slovenskih poslancev v Gradcu. Skupaj s Hermannom sta vložila interpelacijo, kjer sta utemeljevala neustrezno razdelitev mandatov glede na dejstvo, da je bilo slovenskega prebivalstva na Štajerskem dve petini, v Gradcu pa sta jih zastopala zgolj dva poslanca. V interpelaciji sta deželni zbor pozivala, da je potrebno zadevo pred novimi volitvami urediti, oziroma spremeniti volilni red v toliko, da bo vsaj približno zadostil slovenskim zahtevam.⁵⁷

Na naslednji seji (10. december) je deželni zbor razpravljal glede adrese na cesarja. Po izgubljeni vojni s Prusijo je deželni zbor sklenil, češ da je Avstrija izgubila vpliv v Nemčiji, da je država v krizi, obenem pa hrabil cesarja, mu izrekal vso podporo in iskal pot iz krize (oziroma predlagal obnovo februarске (centralistične) ustave). Na drugi strani se s predlogom adrese nista strinjala slovenska poslanca, Hermann je predvsem zavrnil liberalizem in se izrekel za federalizem in oktobrsko diplomu, češ je centralizacija in germanizacija nista prava pot, pač pa deželna avtonomija in politična svoboda. Nastopil je tudi proti dualizmu, saj da ne ščiti narodov, pač pa daje politične pravice zgolj dvema.⁵⁸ Z njim se je strinjal Razlag, ki je bil tudi zagovornik federalizma in septembrskega patenta, češ da bodo zgolj tako udejanjene pravice narodov (poleg nemščine da bo tako tudi slovenščina prišla najbolj do veljave). Prav tako je bil proti dualizmu, sebe je označil za centralista, kar se tiče skupnega zastop-

⁵⁴ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, IV. Session, 29. Sitzung, 16. 2. 1866, str. 668–671.

⁵⁵ *Ibid.*, str. 672–675, 685–687, 692.

⁵⁶ *Ibid.*, Anhang A, Ausschüsse, Ausschuss für den Antrag des Abgeordneten Dr. M. v. Kaiserfeld, betreffend das Patent vom 20. September 1865, XXV, Ausschuss für den Antrag des Abg. Dr. Razlag, betreffend die Landstreicherei, XXVII.

⁵⁷ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, I. Landtags-Periode, V. Session, 6. Sitzung, 6. 12. 1866, str. 42, 43.

⁵⁸ *Ibid.*, 7. Sitzung, 10. 12. 1866, str. 66–72.

stva, medtem ko se je sicer proglasil za avtonomista in zagovornika oktobrske diplome, obenem pa naglasil več pravic za slovensko prebivalstvo in zaježitev preteče germanizacije. Potem ko je deželni zbor adresu sprejel v nespremenjeni obliki (centralistično in vezano na februarско ustavo ter dualizem), sta se oba opredelila proti takšni rešitvi in zahtevala, da se v zapisnik vnese njuno ločeno (avtonomistično) mnenje.⁵⁹

O spremembi deželnozborskega volilnega reda je Razlag ponovno spregovoril na deveti seji (podprl ga je Hermann) in dejal, da na Zgornjem Štajerskem odpade na poslanca 17.000, potem na Srednjem Štajerskem 23.000, na Spodnjem Štajerskem pa celo 33.000 volivcev. Tako je menil, da ni nič čudnega, da imajo Slovenci prešibko zaslombo v Gradcu. Napačna da je bila volilna geometrija, v mestno kurijo da je padla tudi večina trgov (ki so bili večinsko slovenski), tako da so slovenski strani ostale zgolj pičle možnosti.⁶⁰ Nato pa je na 13. in 14. seji kot član odseka, ki je podal poročilo deželnega odbora za leto 1866, nastopil v dveh zadevah še v vlogi poročevalca.⁶¹ Naslednji dan je potekala zadnja seja I. volilne periode, potem pa so se poslanci odpravili na novoletne praznike.

Januarja 1867 so sledile nove redne volitve, na katerih je bil Razlag ponovno izvoljen v štajerski deželni zbor. V Gradec je potoval čez slab mesec, ko se je 18. februarja začela prva sesija II. periode. Sesija je bila kratka (do 25. februarja), "samo z namenom, da so se izvolili državni poslanci,"⁶² in je imela zgolj pet sej. V tej sesiji se je javil k besedi na 3. seji v zvezi z volitvami deželnega odbora, kjer je v imenu vseh osmih slovenskih poslancev izrazil protest, češ da je Slovencev na Štajerskem dve petini, da pa nimajo svojega predstavnika v deželnem odboru.⁶³ Tudi v naslednji sesiji, ki se je začela avgusta (22. 8.) 1868 in je trajala do 6. oktobra, ni bil med najbolj pogostimi govorniki. Na začetku sesije je ustavoverna večina razveljavila Dominkušev mandat, češ da je prišlo do volilnih nepravilnosti. Dominkuš je sicer zmagal zgolj za en glas, kar je bil očitno dovolj velik trn v peti za štajersko nemštvo, ki se očitno ni sprijaznilo s slovenskim (popolnim) izkupičkom v kmečki kuriji in iskalo dlako v jajcu. Josip Vošnjak je zahteval, da "naj bi cesarjev namestnik prečital poročilo mariborske politične oblasti, iz katere bi se videlo, da je volitev postavno se izvršila,"⁶⁴ kar pa se ni zgodilo. Razlag ga je podprl in na isti seji (29. avgusta) dokazoval regularnost volitev ter

⁵⁹ Ibid., str. 76–80, 82, 88.

⁶⁰ Ibid., 9. Sitzung, 13. 12. 1866, str. 124, 128.

⁶¹ Ibid., 13. Sitzung, 20. 12. 1866, str. 253; 14. Sitzung, 21. 12. 1866, str. 280; Anhang A, Ausschüsse, Ausschuss für den Rechenschaftbericht des L.-A. pro 1866, XXVI.

⁶² Vošnjak, *Spomini*, str. 252.

⁶³ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, II. Landtags-Periode, I. Session, 3. Sitzung, 22. 2. 1867, str. 17.

⁶⁴ Vošnjak, *Spomini*, str. 254.

156	Steiermärkischer Landtag, II. Landtags-Periode, II. Session, 9. Sitzung.
<p>Mit Mein stimmen die Herren:</p> <p>Freiherr v. Bouš-Bernburg. Dr. Prelog. Dr. Vošnjak. Herrmann.</p> <p>Abwesend sind die Herren:</p> <p>Fürstbischof Dr. Zverger, Razlag, Fürstbischof Stepišnegg, Dr. Gieber, Ritter v. Carneri, Lipold, Leutschek, Raß. Nachon,</p> <p>Landeshauptmann: Nachdem 49 der Herren Abgeordneten für die Adresse und nur 4 gegen dieselbe gestimmt haben, so ist die Adresse als beschlossen anzusehen.</p> <p>Es ist mir so eben eine Zuschrift zugekommen, welche vorzulesen ich mich veranlaßt sehe, (liest):</p> <p>„Hohes Präsidium des steierm. Landtags!</p> <p>Als Abgeordneter der Landgemeinden des Wahlbezirks Cilli lege ich mein Mandat in die Hände meiner 180 Wahlmänner dankend zurück.</p> <p>Dr. Josef Razlag.“</p> <p>Ich theile dieses Schreiben deshalb dem hohen Hause mit, weil Herr Dr. Razlag Mitglied verschiedener Comités, und es daher nöthig sein wird, Neuwahlen vorzunehmen.</p> <p>Ich habe noch zu verkündigen:</p> <p>Der Herr Obmann des Straßen-Ausschusses, ladet die Mitglieder dieses Ausschusses ein, sich heute um 6 Uhr Abends zu versammeln;</p> <p>der Obmann des Ausschusses für Landeskultur ladet</p>	<p>Tagesordnung.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Begründung des von Friedrich Brandstetter gestellten Antrages. 2. Wahl zweier Schriftführer. 3. Bericht des Finanz-Ausschusses über die Landesfonde pro 1868, Cap. V., Titel 8, 10, 11. 4. Bericht des Finanz-Ausschusses über die Landesfonde pro 1868, Cap. I, II, IX und XI. 5. Bericht des Ausschusses für mittlere und höhere Schulen, betreffs Errichtung einer Lehrkanzle für mechanische Technologie und Erreichung zweier neuer Assistentenstellen. 6. Bericht des Gemeinde-Ausschusses über die Trennung der Steuergemeinde Knittelfeld von den mit derselben verbundenen 14 Ortsgemeinden. 7. Bericht des Landes-Ausschusses über eine Creditoperation zum Zwecke von Neubauten. 8. Bericht des Rechnungsführer-Ausschusses über das Joanneum und die Oberrealschule. 9. Bericht des Finanz-Ausschusses über die Landesfonde pro 1868 Cap. IV, Titel 2 und 3. 10. Bericht des Rechnungsführer-Ausschusses über die Instruction für die landwirthsch. technischen Aemter. 11. Bericht des Rechnungsführer-Ausschusses über Eisenbahnen, die Rudolfsbahn und Graz-Maasferbahn. 12. Bericht des Rechnungsführer-Ausschusses über Mietskimpfosten, Aequivalente, Grundentlastungsfond, Landesumlage, Zwangsdarlehen vom Jahre 1809 und Landesbequartierungsfond.

Razlagova odstopna izjava v deželnem zboru (*Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, II. Landtags-Periode, II. Session, 4. Sitzung, 29. 8. 1868, str. 156)

opozarjal, da je deželni zbor verificiral že tudi zelo neregularne volitve,⁶⁵ kar pa je deželni zbor očitno preslišal.

Le nekaj dni za tem je Razlag povsem nepričakovano odstopil z mesta poslanca. Na deveti seji (10. septembra 1868) je bil njegov odstop uradno prebran, medtem ko sta Vošnjak in Hermann za njegov odstop zvedela že dan poprej, pred adresno debato, v kateri je "nemška večina nasvetovala, izreči cesarju zahvalo za novo ustavo in zaupnico ministru," medtem ko sta bila (edina) slovenska poslanca proti.⁶⁶

Kaj pa dr. Razlag? Ko sva s Hermanom prišla v zbornico, najdeva na Razlagovem mestu kos papirja, na katerem je stalo z rdečim črtnikom zapisano: 'Z Bogom! Jaz se odpeljem domov v Brežice. Dr. R.' Ker smo že prejšnji večer slovenski poslanci v klubu se posvetovali o našem nastopu pri adresni debati in dr. Razlag ni izra-

⁶⁵ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages*, II. Landtags-Periode, II. Session, 4. Sitzung, 29. 8. 1868, str. 47.

⁶⁶ *Ibid.*, 8. Sitzung, 9. 9. 1868, str. 101–103, 112–116; 9. Sitzung, 10. 9. 1868, str. 156.

zil nikakih pomislekov, se nam je čudno zdelo njegovo naglo odpotovanje. A še bolj smo se začudili, ko po otvoritvi seje dež. glavar prečita pismo dr. Razlaga, s katerim se odpoveduje poslanstvu, ne da bi povedal zakaj. Tudi pozneje pravega razloga za to odpoved nisem mogel zvedeti. Sodil sem, da se ni ujemal z ostrim nastopom Hermanovim. Tudi je bil nejevoljen, da ni bil izvoljen za državnega poslanca. L. 1867, ko se je vršila ta volitev, so Nemci ž njim obravnavali in ga povabili v svoj klub, kjer jim je moral razložiti svoj program. Ker jim ta program ni ugajal, so potem izvolili Lipolda in Lenčka.⁶⁷

* * *

Razlag je septembra 1868 tako zaključil s svojim delom v štajerskem glavnem mestu, zato pa je v nadaljevanju energijo usmeril na Kranjsko in v prestolnico ob Donavi. V Gradcu se je največ angažiral v prvem in drugem letu (1865 in 1866), v drugi periodi pa precej manj. K besedi se je več ali manj javljal takrat, ko je šlo za spodnještajerske zadeve, te pa v 60-ih letih še niso bile posebej nacionalno "obarvane". Skupaj s Hermannom sta branila septembrski patent in zastopala federalistično ureditev v skladu z oktobrsko diplomo ter nasprotovala težnjam nemških ustavovercev po čimprejšnji obnovi februarske ustave.

Filip Čuček

RADOSLAV RAZLAG'S ACTIVITIES IN THE STYRIAN PROVINCIAL ASSEMBLY

SUMMARY

If we disregard the German conservative Michael Hermann, who had joined the Slovenian camp and represented the Slovenian "colours" ever since the restoration of the Austrian constitutional life, the Slovenian side did not win its first term until as late as 1865. In the Provincial Assembly, Razlag – together

⁶⁷ Vošnjak, *Spomini*, str. 254–259.

with Hermann and later Josip Vošnjak – resolutely represented the Styrian Slovenians and argued in favour of the federalist system in Austria.

After he had graduated in law from the University of Graz in 1854, Razlag was employed as a trainee solicitor in Moritz Kaiserfeld's legal firm in Graz. He worked there until 1862, simultaneously teaching Slovenian at the secondary technical school in Graz as well as translating the provincial legislation and government decrees into Slovenian. At the first Provincial Assembly election in 1861 (and at the by-elections of 1862 and 1863) he ran unsuccessfully for the position of a deputy in the Celje rural curia. Meanwhile, in 1862, he was appointed as a lawyer in Brežice and moved there. In May 1865, he was elected into the committee of the *Slovenska matica* cultural society, while towards the end of that year, he became the president of a newly-established reading society in the town of Sevnica. At the by-election in January 1865, he was elected as a deputy of the Celje rural curia (in the fourth "attempt"). He arrived in the Graz Provincial Assembly as the first Slovenian (where he, together with Hermann and later Josip Vošnjak, resolutely represented the Styrian Slovenians and argued in favour of the federalist system in Austria). In the autumn of the same year, the Slovenian conservative politics in Maribor adopted a programme that envisioned the restoration of the Inner Austrian group of provinces. The strengthened national impulse encouraged by this development manifested itself at the second (regular) election (in 1867), where the Slovenian side participated with a clear political programme and won all eight mandates in the rural curia. Razlag was re-elected in the Celje rural curia. However, due to his disagreements with Hermann and especially because he had not been elected for the Vienna National Assembly, he gave up his mandate as early as in the following year.

Razlag was active in the Graz Provincial Assembly during the time characterised by the obstruction of the Constitution, the war with Prussia, and the establishment of a dualist state. He arrived in Graz for the first time towards the end of 1865, when the fourth (or penultimate) session of the first Provincial Assembly period began on 23 November. He submitted his first interpellation at the fourth meeting (on 30 November); while at the following meeting, he opposed the adoption of the memorandum against the obstruction of the Constitution (after a long speech by Moritz Kaiserfeld, who demanded that this memorandum be confirmed). Razlag took the floor on 14 December to speak about the by-election for the National Assembly. He claimed (albeit "unsuccessfully") that the by-election should be struck from the agenda, as the (February) National Assembly was allegedly no longer in line with the spirit of the new circumstances and that it would be prudent to wait for a new one, which would support the federalist framework. At the next meeting, he addressed the issue of the subsidy for a reading society near Joanneum in Graz; while four

days before Christmas, on 21 December, he submitted a proposal that a special committee be established that would focus on public safety or protection of people and property as well as monitor vagrancy in the countryside.

In the following year, Razlag would often take the floor as well. In the middle of January (at the 14th meeting), he submitted an interpellation, calling upon the government commissioner to implement language equality in schools and offices. In the continuation of the meeting, he underlined the inequality regarding the planned provincial subsidy for the Graz theatre. Razlag was bothered by the fact that in connection with this question, national equality was once again overlooked. In his opinion, all the nationalities in multi-national states had to be subsidised in accordance with the same principles: if the Slovenian population contributed resources for the Graz theatre (in the framework of a provincial subsidy), the Province should, in turn, subsidise Lower Styrian theatres in Maribor, Celje, and Ptuj. At the next meeting, he spoke first and read an interpellation, once again complaining about language inequality. At the 16th meeting (on 17 January), he took part in the debate regarding the complaints against the Southern Railway. He referred to the section running between the towns of Zidani most and Sisak, where many buildings next to the railroad (as far as the Croatian border) had been left unprotected.

During the first session, Razlag was quite active. At the following meeting, he underlined the distress in the countryside, especially in Lower Styria, where due to outstanding tax debts, farmland was being seized and debts forcibly collected from small craft businesses that had no choice but to sell all their property. He also took the floor during the discussion about the unsolved questions related to land release and the definite abolishment of serfdom (the 23rd meeting, 8 February) – a topic that was pressing in Lower Styria as well. At the next meeting (two days later), he brought up the report of the special department that decided to establish or reorganise the existing agricultural school in Graz instead of founding one in Ptuj, as the Provincial Committee had proposed. Since many pupils came from Lower Styria, he and Hermann proposed that the school be established in Turnišče near Ptuj (once again unsuccessfully). However, the Members of the Assembly did support Razlag's second proposal on the establishment of a winemaking and agricultural school in Lower Styria.

At the 12th meeting that took place on 13 February, the Provincial Assembly examined Razlag's proposal regarding the containment of vagrancy. Razlag did not take the floor during the special debate. However, in the context of this session, his last appearance took place at the final meeting on 16 February, when the Provincial Assembly discussed his proposal regarding the language equality in Lower Styria. At the same meeting, he also reported on the particular changes of the municipal legislation and the Church and school fund. The four-hour meeting was concluded shortly before half past two in the afternoon.

During the next (and last) session, which took place between 19 November and 22 December 1866, Razlag did not speak as often as during his first one. He took the floor for the first time at the sixth meeting (on 6 December) to address the representation of Slovenian deputies in Graz. Together with Hermann, they submitted an interpellation arguing that the mandates were distributed inappropriately, as Styria was populated by two fifths of Slovenians, who were represented by only two deputies in Graz. At the next meeting (on 10 December), the Provincial Assembly discussed a memorandum addressed to the Emperor. After the war with Prussia had been lost, the Provincial Assembly believed that Austria had lost its influence in Germany and that the state faced a crisis. However, it also encouraged the Emperor, expressed its support and searched for a way out of the crisis (or proposed that the centralist February Constitution be restored). The Slovenian deputies disagreed with the proposal: they argued against such a solution and demanded that their different (autonomist) opinion be entered into the minutes. At the ninth meeting, Razlag once again addressed the changes of the Provincial Assembly's electoral system, arguing that in Upper Styria, one deputy was elected for each 17,000 voters; in Central Styria per 23,000; while in Lower Styria, a single deputy represented 33,000 voters. At the 13th and 14th meetings, he also reported on two other matters. The final meeting of the first electoral period took place on the next day, after which the deputies went on Christmas holidays.

In January 1867, a new regular election took place. Razlag was re-elected for the Styrian Provincial Assembly. During this session, he was not among the most frequent speakers. He only took the floor at the third meeting and addressed the Provincial Committee election, expressing a protest in the name of all eight Slovenian deputies, as two fifths of the Styrian population were Slovenians, and yet they lacked a representative in the Provincial Committee. During the next session, which began on 22 August 1868 and lasted until 6 October, he only took the floor once to speak about the reversal of Dominkuš's election (on 29 August): he argued that the election was valid and underlined that the Provincial Assembly had been known to verify some exceedingly irregular elections in the past. Only a few days later, Razlag completely unexpectedly resigned from his post as a Member of the Assembly – probably because he no longer agreed with Hermann, but even more likely because he had not been elected as a Member of the National Assembly.

VIRI IN LITERATURA

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages, I. Landtags-Periode:

- IV. Session. Sitzungen 4, 5, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 23, 24, 26, 29. Anhang A, Ausschüsse, Ausschuss für den Antrag des Abgeordneten Dr. M. v. Kaiserfeld, betreffend das Patent vom 20. September 1865, XXV, Ausschuss für den Antrag des Abg. Dr. Razlag, betreffend die Landstreicherei, XXVII.
- V. Session. Sitzungen 6, 7, 9, 13, 14. Anhang A, Ausschüsse, Ausschuss für den Rechenschaftsbericht des L.-A. pro 1866, XXVI.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Steierm. Landtages, II. Landtags-Periode:

- I. Session. Sitzung 3.
- II. Session. Sitzung 4, 8, 9.

Geschichte der Steiermärkischen Landesbibliothek – Landesbibliothek – Land Steiermark, <https://www.landesbibliothek.steiermark.at/cms/beitrag/12324482/124785990/>, pridobljeno: 14. 8. 2020.

Hlubek, Franc Ksaver (1802–1880) – Slovenska biografija, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi232791/>, pridobljeno 20. 8. 2020.

Razlag, Radoslav (1826–1880) – Slovenska biografija, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi492134/>, pridobljeno: 17. 7. 2020.

Razvoj izobraževalnih ustanov na področju vinogradništva in vina, <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/razvoj-izobrazevalnih-ustanov-na-podrocju-vinogradnistva-in-vina.html>, pridobljeno: 20. 8. 2020.

.....

Almasy, Karin, *Wie aus Marburgern 'Slowenen' und 'Deutsche' wurden. Ein Beispiel zur beginnenden nationalen Differenzierung in Zentraleuropa zwischen 1848 und 1861* (Graz: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark – Pavelhaus, 2014).

Cvirn, Janez, "Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem," *Zgodovinski časopis* 48, št. 3 (1994), str. 329–332.

Cvirn, Janez, "Slovenska politika na Štajerskem ob koncu 60-ih let 19. stoletja," *Zgodovinski časopis* 47, št. 4 (1993), str. 523–529.

Cvirn, Janez, *Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1988).

Cvirn, Janez, *Trdnjaviški trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)* (Maribor: Obzorja, 1997).

- Čuček, Filip**, "Slovenski poslanci v štajerskem deželnem zboru 1848–1878", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 2 (2019), str. 5–18.
- Čuček, Filip**, "Spodnještajerski deželnozborski nemški poslanci mestne in kmečke kurije 1848–1918", *Prispevki za novejšo zgodovino* 60, št. 1 (2020), str. 8–32, <https://ojs.inz.si/pnz/article/view/811/1338>.
- Čuček, Filip**, *Svoji k svojim* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2016).
- Fischer, Jasna**, "Zagate v kmetijstvu", v: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848–1992* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005), str. 72–74.
- Krones, Franz, Moritz von Kaiserfeld** (Leipzig: Duncker & Humblot, 1888).
- Melik, Vasilij**, "Josip Vošnjak in njegovi spomini," v: Josip Vošnjak, *Spomini*, ur. Vasilij Melik (Ljubljana: Slovenska matica, 1982), str. 641–677.
- Melik, Vasilij**, "Slovenska politika ob začetku dualizma," v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*, ur. Viktor Vrtnjak (Maribor: Litera, 2002), str. 290–323.
- Nemci in Maribor: stoletje preobratov 1846–1946*, katalog k razstavi, ur. Jerneja Ferlež (Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2012).
- "Mariborski program 91", v: *Slovenska kronika XIX. stoletja*, 1861–1883, ur. Janez Cvirn (Ljubljana: Nova revija, 2001).
- Studen, Andrej**, "Do žetve je še skorajda pol leta. Divjanje toče v postojnskem okraju avgusta 1864 in njegove posledice", tipkopis.
- Studen, Andrej**, "'Liberalcem so kmetje španska vas'. Težave podeželskih občin in problem javne varnosti na Spodnjem Štajerskem v sedemdesetih letih 19. stoletja", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77= NV42, št. 1 (2006), str. 36–64.
- Vošnjak, Josip**, *Spomini*, ur. Vasilij Melik (Ljubljana: Slovenska matica, 1982).
- Vrbovšek, Aleš, Dr.** *Radoslav Razlag: portret ilirskega pesnika in mladoslovenskega politika*, diplomsko delo (Svetli dol, 2002).

Author: ČUČEK Filip

Ph.D., Senior Research Fellow

Institute of Contemporary History

Privoz 11, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **RADOSLAV RAZLAG'S ACTIVITIES IN THE STYRIAN PROVINCIAL ASSEMBLY**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 20 (2020), No. 3, pp. 689–712, 67 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Radoslav Razlag, Members of the Provincial Assembly, Styria, Graz, constitutional period, nationalism, the 1860s, the 1870s

Abstract: In the following article, the author analyses the activities of the Lower Styrian deputy Radoslav Razlag in the Styrian Provincial Assembly between 1865 and 1868, when he gave up his mandate. If we disregard the German conservative Michael Hermann, who had joined the Slovenian camp and represented the Slovenian "colours" ever since the restoration of the Austrian constitutional life, the Slovenian side did not win its first term until as late as 1865. In the Provincial Assembly, Razlag – together with Hermann and later Josip Vošnjak – resolutely represented the Styrian Slovenians and argued in favour of the federalist system in Austria.